Γ. Ν. ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

ΚΡΙΤΙΚΟΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΙΙ

1. *Ανθ. Π.* 7.374 - 2. Ο 18ος ΜΑΓΙΚΟΣ ΥΜΝΟΣ - 3. i. ΒΕΡΓΙΛΙΟΥ *ΓΕΩΡΓ.* 2.174, 469 ii. ΓΙΟΥΒΕΝΑΛΗ *ΣΑΤ.* 16.18

1. Μάρκου Ἀργενταρίου Εἰς ναυαγὸν Λυσιδίκης υἱὸν Πνυταγόραν (*Ανθ. Π.* 7.374)[1]

Δύσμορος ἐκρύφθην πόντῳ νέκυς, ὃν παρὰ κῦμα
ἔκλαυσεν μήτηρ μυρία Λυσιδίκη,
ψεύστην αὐγάζουσα κενὸν τάφον· ἀλλά με δαίμων
ἄπνουν αἰθυίαις θῆκεν ὁμορρόθιον
Πνυταγόρην. ἔσχον δὲ κατ' Αἰγαίην ἅλα πότμον
πρυμνούχους στέλλων ἐκ Βορέαο κάλους·
ἀλλ' οὐδ' ὡς ναύτην ἔλιπον δρόμον, ἀλλ' ἀπὸ νηὸς
ἄλλην πὰρ φθιμένοις εἰσανέβην ἄκατον.

5 κατ' Αἰγαίην Pl.: καταργαίην P, κατ' ἀργαίην C πότμον C Pl.: πόντον P

Ὅπως φαίνεται από το παραπάνω κριτικό υπόμνημα[2], η γραφή *κατ' Αἰγαίην* πρέπει να είναι διόρθωση του Πλανούδη (Pl. = cod. Anthologiae Planudeae: Ven. Marc. 481). Μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο μεγάλος αυτός βυζαντινός φιλόλογος, έχοντας στη διάθεσή του περισσότερα από ένα χειρόγραφα[3], είναι δυνατόν να αντέγραψε από αυτά την παραπάνω γραφή την οποία

1. Για το κείμενο του επιγράμματος βλ. H. Beckby, *Anthologia Graeca (Buch VII - VIII)*, München ²1957, 218 και A.S.F. Gow - D.L. Page, *The Greek Anthology: The Garland of Philip (and some contemporary Epigrams)*, τόμ. 1., Cambridge 1968, 156.

2. Πβλ. τις παραπάνω εκδόσεις των Beckby και Gow - Page.

3. Βλ. Gow - Page, ό.π., Introduction, σ. LI, και *Hellenistic Epigrams*, τόμ. 1, Cambridge 1965, σσ. XXXIX - XLI.

Δωδώνη: Φιλολογία 33 (2004) 7-26

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

υιοθετούν οι εκδότες. Κατά τη γνώμη μας, πρόκειται για διόρθωση και όχι για προϊόν απλής αντιγραφής κάποιου αρχετύπου. Θεωρούμε γνήσια τη γραφή που παραδίδουν τα ἰχφρ. P (= cod. Palatinus 23+ Parisinus Suppl. Gr. 384) και ο διορθωτής C (= codicis P libr. i-ix corrector)[1]. Δεν γνωρίζουμε για ποιον λόγο ο Πλανούδης προέβη σ' αυτήν την πιθανή διόρθωση. Με τη διόρθωση *κατ' Αἰγαίην ἅλα* ίσως να μην πήγε ο νους στο Αιγαίο πέλαγος, όπως πιστεύουν οι φιλόλογοι[2], αλλά πρέπει να σχημάτισε τη γνώμη ότι το ναυάγιο έγινε στις ακτές της Κρήτης: ο Ησίοδος (*Θεογονία* 484) αναφέρει ότι η Ρέα «πήρε στα χέρια της το τελευταίο από τα παιδιά της και, για να το γλιτώσει από τον Κρόνο, το έκρυψε μέσα στα σπλάχνα τής πανίερης γης, στο *Αιγαίο όρος* το δασοσκέπαστο». Κατά την παράδοση, εκεί έθρεψε τον Δία η *αἶξ* (η Αμάλθεια), από την οποία ονομάστηκε προφανώς το όρος. Κατά τον Σπ. Ν. Μαρινάτο[3], η ονομασία *Αιγαίο όρος* δόθηκε στο τμήμα εκείνο της οροσειράς της Δίκτης, όπου βρίσκεται σήμερα το Λασιθιώτικο σπήλαιο του Ψυχρού. Όμως αυτό το τμήμα της Δίκτης, το Αιγαίο δηλ. όρος, δεν φαίνεται να δεσπόζει στην περιοχή τόσο, ώστε να δικαιολογηθεί η φρ. *Αἰγαίη ἅλς*. Τίθεται, ωστόσο, το ερώτημα: αν έγινε εκεί το ναυάγιο, πού ακριβώς έγινε; Πρέπει να μην συνέβη στις βόρειες ακτές του νησιού, αφού εκεί ο βοριάς (*ἐκ Βορέαο*) θα έριχνε το πλοίο στη στεριά και όχι στην ανοιχτή θάλασσα (*πόντον* P). Δεν αποκλείεται, επομένως, το δυστύχημα να έγινε στις νότιες ακτές της Κρήτης. Θα μπορούσε να δεχθεί κανείς μια τέτοια εκδοχή, αν υιοθετούσε τη διόρθωση του Πλανούδη. Με τη φρ. *κατ' Αἰγαίην ἅλα*, ωστόσο, δεν πρέπει να γίνεται γενικώς αναφορά στο Αιγαίο πέλαγος, δεδομένου ότι δεν είναι θεμιτό να χρεωθεί ο επιγραμματοποιός μια τέτοια αοριστία, όσο κι αν εμπίπτει στις συνήθειές του ο εκφραστικός αυτός τρόπος.

Αν όμως είναι γνήσια η γρ. *κατ' Ἀργαίην* (καταργαίην P), τότε το θλιβερό περιστατικό πρέπει να συνέβη στη θάλασσα που βρίσκεται ανάμεσα στην Κύπρο και τα Μικρασιατικά παράλια, όπου δεσπόζει το ψηλότερο (περίπου τεσσάρων χιλιάδων μέτρων) βουνό της Μ. Ασίας, το ονομαστό στην αρχαιό-

---

1. Βλ. Gow-Page, *Hellenistic Epigrams*, ό.π., σ. 2 και Alan Cameron, *The Greek Anthology from Meleager to Planudes*, Oxford 1993, XV και 345 - 350.

2. Βλ. Beckby, ό.π., και Gow - Page, *The Garland* κ.λπ., 1, 157 και 2 (Commentary) 176.

3. Βλ. το άρθρο του «*Αἰγαῖον ὄρος*», Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία, Β 422. πβλ. και Hirschfeld, «*Αἰγαῖον ὄρος*», RE I[1] (1893) 947, καθώς και Stephanus, *Thesaurus* I 889.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τητα *Ἀργαῖον ὄρος ἢ Ἀργαῖος* (στα τούρκικα Ερτζιάς-δαγ), στο οποίο αναφέρονται ο Στράβωνας[1] και ο Πτολεμαίος[2].

Επι πλέον, θεωρούμε γνήσια και τη γραφή *πόντον* του χφ. P: ο διορθωτής C και ο Πλανούδης προφανώς σχημάτισαν τη γνώμη ότι η αρχική γραφή *πότμον* υπέστη αυτήν την αλλοίωση εξαιτίας της λ. *ἅλα* που προηγείται. Κατά την γνώμη μας, οι δύο αυτές λέξεις, *ἅλα* και *πόντον*, καθώς βρίσκονται η μία αμέσως μετά την άλλη, διατηρούν η καθεμία την κύρια σημασία τους: η πρώτη δηλώνει την κλειστή και όχι πολύ βαθιά θάλασσα και η άλλη σημαίνει την ανοιχτή και βαθιά. Εξάλλου, η λ. *πότμον* παρουσιάζει τον ποιητή να επαναλαμβάνει εδώ με άλλα λόγια αυτά που έχει γράψει πρωτύτερα, στους στ. 3-4: *ἀλλά με δαίμων ἄπνουν... ὁμορρόθιον*. Μιαν τέτοιαν επανάληψη δεν είναι βέβαιο ότι θα την επέτρεπε ο ποιητής.

Συνεπώς, ο νεκρός ναυαγός παρουσιάζεται εδώ να λέει ότι ο *δαίμων* τον έστειλε να συνταξιδέψει με τα θαλασσοπούλια, επειδή (*δέ* = *γάρ*)[3] εξαιτίας του βοριά (*ἐκ Βορέαο*) βρέθηκε στ' ανοιχτά (*ἔσχον πόντον*) κοντά στη θάλασσα του Αργαίου όρους (δηλ. έξω από τον σημερινό κόλπο της Αλεξανδρέττας), την ώρα που προσπαθούσε να ταχτοποιήσει τα παλαμάρια της πρύμνης — προκειμένου, προφανώς, να δέσει κάπου, ώσπου να καλμάρει ο καιρός.

Έχουμε, λοιπόν, τη γνώμη ότι το χωρίο πρέπει να γραφτεί, όπως παραδίδεται στο χφ. P., δηλαδή:

...ἔσχον δὲ κατ' Ἀργαίην ἅλα πόντον
πρυμνούχους στέλλων ἐκ Βορέαο κάλους.

2. Ο 18ος Μαγικός ύμνος (LIX 10 Heitsch)

Ευχὴ πρὸς Σελήνην ἐπὶ πάσῃ πράξει[4]

---

1. *Γεωγραφικῶν* 12. 537 - 538: *ἐν δὲ τῇ Κιλικίᾳ καλουμένη τὰ Μάζακα ἡ μητρόπολις τοῦ ἔθνους· καλεῖται δ' Εὐσέβεια καὶ αὕτη ἐπίκλησιν ἡ πρὸς τῷ Ἀργαίῳ· κεῖται γὰρ ὑπὸ τῷ Ἀργαίῳ ὄρει πάντων ὑψηλοτάτῳ καὶ ἀνέκλειπτον χιόνι τὴν ἀκρώρειαν ἔχοντι, ἀφ' ἧς φασιν οἱ ἀναβαίνοντες (οὗτοι δ' εἰσὶν ὀλίγοι) κατοπτεύεσθαι ταῖς αἰθρίαις ἄμφω τὰ πελάγη τό τε Ποντικὸν καὶ τὸ Ἰσσικόν*. Πβλ. και Αμμ. Μαρκελλ. *Res Gestae* XX 9. 1. Ισσικόν πέλαγος ή Ισσικός κόλπος ονομαζόταν από την πόλη της Ισσού ο κόλπος που σήμερα λέγεται κόλπος της Αλεξανδρέττας από το *Ἀλεξανδρεῖον*, την πόλη που χτίστηκε εκεί μετά τη νίκη στην Ισσό του Μ. Αλεξάνδρου (333 π.Χ.). Βλ. Beer, «*Issicus sinus*», RE IX2 (1916) 2246 και Στράβ. *Γεωγρ.* Β 125, Πομπ. Μέλας *De Chorographia* I 13. 2, Πλίνιος *N.H.* VI 2. 2 και Αμμ. Μαρκελλίνος XX 9. 1 και Στέφ. Βυζάντιος.

2. *Γεωγραφικῆς Ὑφηγήσεως*. 5. 6. 8.

3. Είναι αυτονόητο ότι ο αιτιολογικός *γάρ* δεν χωράει μετρικά στη θέση αυτή του εξαμέτρου. Για τη σημασία αυτή του *δέ* βλ. J.D. Denniston, *The Greek Particles*, Oxford 21954, 169 - 170.

4. *ἐπὶ πάσῃ πράξει*: έτσι εκδίδουν ο E. Miller, *Mélanges de littérature Grecque*, Amsterdam 1965 (=Paris 1868) 452 και ο Eug. Abel, *Orphica*, Hildesheim 1971 (=Leip-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

'Ελθέ μοι, ὦ δέσποινα φίλη, τριπρόσωπε Σελήνη,
εὐμενίη δ' ἐπάκουσον ἐμῶν ἱερῶν ἐπαοιδῶν,
[...]
'Ηελίου δρόμον ἶσον ἐν ἅρμασιν ἱππεύουσα,
ἡ Χαρίτων τρισσῶν τρισσαῖς μορφαῖσι χορεύεις
ἄστρασι κωμάζουσα· Δίκη καὶ νήματα Μοιρῶν
[...]
ἡ χέρας ὁπλίζουσα κελαινὰς λαμπάσι δειναῖς,
ἡ φοβερῶν ὀφίων χαίτην σείουσα μετώποις,
ἡ ταύρων μύκημα κατὰ στομάτων ἀνιεῖσα,
ἡ νηδὺν φολίσιν πεπυκασμένη ἑρπυστήρων,
ἰοβόλοις ταρσοῖσι κατωμαδίοισι δρακόντων
σφιγγομένη κατὰ νῶτα παλαμναίοις ὑπὸ δεσμοῖς·
[...]
Θρινακία, τριπρόσωπε, τριαύχενε καὶ τριοδῖτι,
ἡ τρισσοῖς ταλάροισιν ἔχεις φλογὸς <ἀκ>άματον πῦρ
καὶ τριόδων μεδέεις τρισσῶν δεκάδων τε ἀνάσσεις·
[...]
ἀρχὴ καὶ τέλος εἶ, πάντων δὲ σὺ μούνη ἀνάσσεις·
ἐκ σέο γὰρ πάντ' ἐστὶ καὶ εἰς {αιωνε} <σὲ ἅ>παντα τελευτᾷ.
ἀέναον διάδημα ἑοῖς φορέεις κροτάφοισιν,
δεσμοὺς ἀρρήκτους, ἀλύτους μεγάλοιο Κρόνοιο
καὶ χρύσε<ι>ον σκῆπτρον ἑαῖς κατέχεις παλάμαισιν.
γράμματα σῷ σκήπτρῳ α<ὐ>τὸ<ς> Κρόνος ἀμφεχάραξεν,
δῶκε δέ σοι φορέειν, ὄφρ' ἔμπεδα πάντα μένοιεν·
[...]
σὺ δὲ χάους μεδέεις, ἀραραχαραρα {η} φθισίκηρε.
χαῖρε θεά, καὶ σαῖσιν ἐπωνυμίαις ἐπάκουσον.
Θύω σοι τόδ' ἄρωμα, Διὸς τέκος, ἰοχέαιρα,
[...]

---

zig 1885) 292. Επίσης ο K. Wessely, «Bericht über griechische Papyri in Paris und London», *Wiener Studien* (=WSt) 8 (1886) 198, μεταγράφει ως εξής: *παση πραξ /*. Βλ. και A. Meineke, «Drei von E. Miller edierte orphische Hymnen», *Hermes* 4 (1870) 63 και W. - H. Roscher, «Zu den Hymni magici», *Philologus* 49 (1890) 739. Απεναντίας, ο E. Heitsch, *Die griechischen Dichterfragmente der römischen Kaiserzeit*, I, Göttingen ²1963, 191 (LIX 10: κριτικό υπόμνημα) μεταγράφει: *πάσης πράξεως*. Βλ. και K. Preisendanz - A. Henrichs, *Papyri Graecae Magicae (Die griechischen Zauberpapyri*, I, Stuttgart 1973, 160 - 161 (κείμενο και κριτικό υπόμνημα), καθώς και K. Preisendanz, «Die griechischen Zauberpayri», *Archiv für Papyrus Forschung und verwandte Gebiete* (=APF) 8 (1927) 114.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νύξ, Ἔρεβος, Χάος εὐρύ, σὺ γὰρ δυσάλυκτος Ἀνάγκη,
Μοῖρα δ' ἔφυς † σύ τ' ἐρινὺς βάσανος ὀλέτισι † δίκη σύ. 50
[...] [1]

Το παραπάνω ποίημα ανήκει στα κείμενα με μαγικό περιεχόμενο, τα οποία παραδίδονται στους λεγόμενους *μαγικούς παπύρους* (Zauberpapyri)[2]. Οι πάπυροι αυτοί πρέπει να έχουν γραφτεί γύρω στο 300 μ.Χ. και να κατάγονται από το ίδιο αρχέτυπο το οποίο πρέπει να είναι πάρα πολύ παλαιότερο[3]. Ανάμεσα στα κείμενα αυτά βρίσκονται και οι λεγόμενοι *μαγικοί ύμνοι* (hymni magici). Μαγικός ύμνος είναι και το ποίημα αυτό και μάλιστα είναι ο τρίτος από τους ύμνους που πρωτοεξέδωσε (editio princeps) ο E. Miller με τον τίτλο *Hymnes orphiques*[4]. Από την έκδοση αυτή και δώθε, όπως ήταν επόμενο, το ενδιαφέρον των φιλολόγων επικεντρώθηκε κυρίως στη μελέτη και την κριτική έκδοση των ύμνων αυτών[5].

---

1. Το πλήρες κείμενο του ποιήματος βλ. Preisendaz - Henrichs, ό.π., ΙΙ, Stuttgart 1974, 253 - 255 (=Heitcsh, ό.π., 191 - 193).

2. Περιγραφή και βιβλιογραφία γι' αυτούς βλ. Preisendanz, «Die griechischen Zauberpapyri», ό.π., 104 - 167.

3. Βλ. Wessely, ό.π., 188. Όσον αφορά τα κείμενα, ανάμεσα στα οποία βρίσκεται και ο εν λόγω ύμνος, ο Wessely θεωρεί ότι πρέπει να γράφτηκαν την εποχή του Τερτυλλιανού (150 ± - 230 ± μ.Χ.) στην Κάτω Αίγυπτο, βλ. ό.π., 189.

4. Οι άλλοι δύο είναι: Hymne a Hécate και Hymne au Soleil. Στην έκδοσή του αυτή ο Miller προτάσσει μια κοινή εισαγωγή, καταχωρίζει κριτικόν υπομνηματισμό κάτω από το κείμενο του κάθε ύμνου μαζί με ερμηνεία και μετάφραση: βλ. ό.π., 437 - 458.

5. Με την έκδοση του Miller σχετίζονται άμεσα τα κριτικά άρθρα των εξής φιλολόγων: Meineke, βλ. παραπάνω, σ. 10, σημ. 4 (συνέχεια)· K. Dilthey, «Ueber die von E. Miller herausgegebenen griechischen Hymnen», *Rheinisches Museum für Philologie* (= RhM) 27 (1872) 375 - 419· A. Nauck, «Bericht über E. Miller's Mélanges de littérature Grecque», *Mélanges Gréco - Romains*, III., St. - Pétersbourg 1874, 103 - 185 (για τους ύμνους βλ. 177 - 185)· H. Van Herwerden, «De carminibus e papyris Aegyptiacis erutis et eruendis», *Mnemosyne* II 16 (1888) 316 - 347 και W. -H. Roscher, ό.π., 738 - 740. Στο μεταξύ δημοσιεύθηκε και η έκδοση του Abel, βλ. παραπάνω, σ. 9, σημ. 4: *Orphica* 286 - 295 (Hymni magici: πέντε). Αργότερα — τον 206 αιώνα — θα επακολουθήσουν πληρέστερες εκδόσεις, αφού στο μεταξύ θα έχουν δημοσιευθεί και οι άλλοι πάπυροι: K. Preisendanz, *Papyri Graecae Margicae* (*Die griechischen Zauberpapyri*), volumina 3, Leipzig / Berlin (I.: 1928, II.: 1931, III.: 1941)· Heitsch, βλ παραπάνω, σ. 10, σημ. 4 (συνέχεια): *Die griechischen Dichterfragmente* κ.λπ., 179 - 199 (LIX Hymni e papyris Magicis collecti 1 - 14)· και K. Preisendanz - A. Henrichs, *Papyri Graecae Magicae* κ.λπ., volumina 2, Stuttgart (I.: ²1973, II.: ²1974), όπου εκδίδονται συνολικά τριάντα (30) ύμνοι: το κείμενο των ύμνων 1 - 7, 15/16, 17 - 22 της πρώτης έκδοσης του Preisendanz έχει αντικατασταθεί εδώ από εκείνο του Heitsch, όπως δηλώνεται με σαφήνεια από τον Henrichs: ΙΙ 237, υποσημείωση. Βλ. και W.M. Brashear, "The Greek Magical Papyri: an Introduction and Survey; Annotated Bibliography (1928 - 1994)", *ANRW* 2. 18.5 (1995) 3420 - 3422.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ειδικά, ο εν λόγω ύμνος είναι εξορκισμός προς τη Σελήνη, η οποία προστάζεται να προσέλθει στις θυσίες του εξορκιστή και να πραγματοποιήσει κάποιαν επιθυμία του. Η Σελήνη εδώ παρουσιάζεται να χορεύει και να γλεντοκοπά μαζί με τα αστέρια, παίρνοντας κάθε φορά τη μορφή μιας από τις τρεις Χάριτες. Επίσης ταυτίζεται με τις τρεις Μοίρες, τις τρεις Ερινύες, την τρίμορφη Εκάτη, την Άρτεμη και την Περσεφόνη.

Στη συνέχεια, θα προσπαθήσουμε να συμβάλουμε στην αποκατάσταση του κειμένου[1], άλλοτε υποστηρίζοντας τη γραφή του πάπυρου[2] και άλλοτε προβαίνοντας σε «θεραπεία»:

α.

ἡ Χαρίτων τρισσῶν *τρισσαῖς* μορφαῖσι χορεύεις 6
ἄστρασι κωμάζουσα· Δίκη καὶ νήματα Μοιρῶν

6 τρισσαῖς edd.: τρισσης Π 7 ἄστρασι edd.: αστρασιν Π

Ο Miller διορθώνει[3] σιωπηρά στον στ. 6 το παραδομένο *τρισσης* σε *τρισσαῖς* και σ' αυτή του την επιλογή τον ακολουθούν και οι μεταγενέστεροι φιλόλογοι[4]. Την ίδια ώρα όμως, ο Miller ορθά προσθέτει υπογεγραμμένη στο *ευμενιη* του στ. 2. Και εδώ δεν συντρέχει λόγος να μην κρατήσουμε τη γραφή του πάπυρου: προσθέτοντας την υπογεγραμμένη, η οποία συνήθως παραλείπεται στα χειρόγραφα, αποκαθιστούμε τον γνωστό επικό τύπο *τρισσῇς*. Εξάλλου, όσον αφορά το *ἄστρασι* που γράφουν στον στ. 7 ο Miller και οι άλλοι φιλόλογοι, η απομάκρυνση του *ν* επιβάλλεται μετρικά, ενώ ο τονισμός είναι εσφαλμένος, δεδομένου ότι η λέξη αυτή τονίζεται στην παραλήγουσα[5]: προφανώς πρόκειται για αβλεψία του Miller[6], η οποία διατηρήθηκε αδικαιολόγητα από τους άλλους εκδότες. Κι έτσι, το παραπάνω δίστιχο προτείνουμε να αποκατασταθεί ως εξής:

ἡ Χαρίτων τρισσῶν *τρισσῇς* μορφαῖσι χορεύεις 6
ἀστράσι κωμάζουσα· Δίκη καὶ νήματα Μοιρῶν

---

1. Γενικώς, το κείμενο των Μαγικών ύμνων παρουσιάζει πολλά λάθη.

2. Πρόκειται για τον Papyrus Parisinus Bibl. Nat. suppl. gr. 574, φφ. 30ᵛ - 31ᵛ, αι. IV. Βλ. Preisendanz, «Die griechischen Zauberpapyri», ό.π., 109 - 115 και Heitsch 191.

3. ό.π., 452.

4. Meineke 64, Abel 292 και Heitsch 191.

5. Ὁμ. *Χ* 28, 317.

6. Η αβλεψία μπορεί να προκλήθηκε από το γνωστό *ἄστροισι* που απαντά στον Ορφικό Ύμνο 9 (Σελήνης) 7.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

β.

ἡ χέρας ὁπλίζουσα κελαινὰς λαμπάσι δειναῖς,
ἡ φοβερῶν ὀφίων χαίτην *σείουσα* μετώποις

11 η Π: ἦ Miller, ἡ Meineke, edd. σείουσα Meineke, edd.: σειεις τε Π, prob. Miller.

Την παραδομένη φράση *η...σειεις τε* τη διορθώνει ο Meineke σε *ἡ... σείουσα*, επειδή το απαιτεί η σύνταξη, όπως λέει[1]. Η διόρθωση αυτή έγινε ασυζητητί αποδεκτή. Φαίνεται όμως ότι παρέλκει: στον ύμνο αυτόν δεν είναι παράταιρη η εναλλαγή σύναρθρης επιθετικής μετοχής με αναφορική πρόταση[2]. Εξάλλου, η παρουσία τού *τε* δεν ξενίζει καθόλου, δεδομένου ότι ο σύνδεσμος αυτός χρησιμοποιείται συχνά στην επική ποίηση[3] για μετρικούς λόγους. Επί πλέον, δεν βρίσκουμε αρκετά πειστική τη γνώμη του Meineke, ότι ο ποιητής με τη φράση του αυτή διατύπωσε αδέξια το νόημα anques ei pro coma sunt[4]: απεναντίας μάλιστα, η φράση δημιουργεί μια ζωντανή εικόνα η οποία ζωντανεύει περισσότερο με την αποκατάσταση της παραδομένης αναφορικής πρότασης. Συνεπώς, ο στίχος πρέπει να αποκατασταθεί:

ἡ φοβερῶν ὀφίων χαίτην *σείεις τε* μετώποις.

γ.

ἡ νηδὺν φολίσιν πεπυκασμένη ἑρπυστήρων,
ἰοβόλοις ταρσοῖσι κατωμαδίοισι δρακόντων
σφιγγομένη κατὰ νῶτα *παλαμναίοις* ὑπὸ δεσμοῖς· 15

15 παλαμναίοις ὑπὸ δεσμοῖς Miller, Heitsch: παλαμναις υπο δεσμοις Π, παλαμναίης ὑπὸ δέσμης Meineke, Abel

Στον στ. 15 παρέλκει, κατά τη γνώμη μας, η οποιαδήποτε διόρθωση: θα παραβλέψουμε, φυσικά, την ατυχή διόρθωση του Meineke[5]. Εύκολα μπορεί να διαπιστώσει κανείς ότι στους στ. 13-14 οι δοτικές *φολίσιν* και *ταρσοῖσι* προσδιορίζονται αντίστοιχα από τις γενικές κτητικές *ἑρπυστήρων* καὶ *δρακόντων*. Ως τέτοια γενική, η παραδομένη γραφή *παλαμναίης* προσδιορίζει το

1. Meineke 65.
2. Πβλ. στ. 5 - 6 του ύμνου.
3. Στον Ησίοδο, *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, παρατηρείται συχνά το φαινόμενο αυτό: πβλ. π.χ. τους στ. 20, 36, 37, 92, 214 κ.ά.
4. Meineke, ό.π.,: Der Sinn kann nur sein *anques ei pro coma sunt*, ist aber ungeschickt ausgedrückt.
5. Ό.π.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δεσμοῖς· τη γενική αυτή, που ταιριάζει με τα συμφραζόμενα, την καταργεί η διόρθωση του Miller[1]. Είναι πιθανόν η λ. *παλαμναίης* να χρησιμοποιείται εδώ ως ουσιαστικό αντί για τη λ. *ἀλώπεκος*, δεδομένου ότι ο Βάβριος[2] βάζει το λιοντάρι να προσφωνεί την αλεπού με τη φρ. *ὦ παλαμναίη!* Τι θα εμπόδιζε να θεωρήσουμε ότι το θηλ. *παλαμναίη* ουσιαστικοποιήθηκε, ύστερα από παράλειψη της λ. *κερδώ*[3]; Αν η εικασία μας αυτή αληθεύει, τότε μπορούμε να μεταφράσουμε τους παραπάνω στίχους:

> εσύ που έχεις την κοιλιά σκεπασμένη με τα λέπια των ερπετών,
> με τα φαρμακερά φτερά των δρακόντων, τα κρεμασμένα από τους ώμους σου,
> εσύ που δένεσαι στην πλάτη με τις αλυσίδες της καταραμένης (= της αλεπούς)·

Κι έτσι ο στ. 15 αποκαθίσταται, όπως παραδίδεται στον πάπυρο:

> σφιγγομένη κατὰ νῶτα *παλαμναίης* ὑπὸ δεσμοῖς·

δ.

> καὶ τριόδων μεδέεις τρισσῶν *δεκάδων* τε ἀνάσσεις 27

27 τριόδων Wessely, Usener, edd.: τρισσων Π, θριῶν Meineke, τριάδων Dilthey, Abel δεκάδων Miller, Usener, edd.: δ' εκατῶν Π, δεκανῶν Meineke

Ο Wessely αντικαθιστά εμμέσως το πρώτο *τρισσων* με τη γρ. *τριόδων*, που απαντά στον στ. 6 του ύμνου στην Ἄρτεμη[4] και που την παραθέτει στο κριτικό του υπόμνημα: προφανώς, είναι ο πρώτος που προτείνει αυτή τη διόρθωση[5]. Αργότερα, την υιοθέτησε ο Usener[6] και οι εκδότες, εκτός από τον Abel. Θα έπρεπε, κατά τη γνώμη μας, η αποδοχή της γραφής αυτής να συμβάλει στην αποκατάσταση της παραδομένης γρ. *τρισσῶν δ' εκατῶν*, η οποία διορθώθηκε από τον Miller[7] σε *τρισσῶν δεκάδων*. Με τη διόρθωση αυτή, η

---

1. Ό.π.
2. *Μυθίαμβοι Αἰσώπειοι* 82. 6.
3. Ας σημειωθεί εδώ ότι ο Βάβριος χρησιμοποιεί συστηματικά τη λ. *κερδώ* (=πανούργα) ως συνώνυμη της λ. *ἀλώπηξ*: στους στ. 19. 2 - 3 μάλιστα ονομάζεται η αλεπού *ποικίλη... κερδώ*.
4. Πρόκειται για τον 206 μαγικόν ύμνο της έκδοσης Preisendanz - Henrichs II 257 (=LIX 12 Heitsch).
5. Wessely 199.
6. H. Usener, «Dreiheit», *RhM N.F.* 28 (1903) 166.
7. Ό.π., 453.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σελήνη αναφέρεται ως η βασίλισσα των *τριακάδων*[1]: αυτές τελούνταν κατά την αρχαιότητα την τριακοστή ημέρα του μηνός και ήταν μνημόσυνο για τους νεκρούς, κατά το οποίο προσφερόταν κοινό δείπνο και δηλωνόταν έτσι το τέλος του πένθους· στο νεκρόδειπνο αυτό συμμετείχαν όλοι οι συγγενείς και φίλοι των νεκρών[2]. Συνάμα προσφέρονταν και θυσίες στην Εκάτη[3]. Συνεπώς, πρόκειται για μια ελκυστική διόρθωση που, όπως φαίνεται από το κριτικό μας υπόμνημα, έγινε αποδεκτή. Ο Wessely, αν δεν κάνουμε λάθος, είναι ο μόνος που δεν την αποδέχεται[4]. Απεναντίας, ο Usener[5], υιοθετώντας την παραπάνω διόρθωση, παραθέτει στοιχεία για την τρίμορφη Εκάτη - Άρτεμη και τη Βριμώ. Εντούτοις, εμείς θα συμφωνήσουμε με τον Wessely. Κατά τη γνώμη μας, ο ποιητής προσφωνεί τη Σελήνη ως προστάτιδα των *τριόδων* και ως βασίλισσα της μεγάλης θεάς, της τρίμορφης Εκάτης. Ως γνωστόν, η Εκάτη ήταν η θεά - μάγισσα που προστάτευε τα τρίστρατα, τους κατεξοχήν τόπους μαγείας. Εκεί υπήρχαν αγάλματά της με τη μορφή τρισώματης (*τριμόρφου*) ή τρικέφαλης (*τρικαράνου*) γυναίκας[6]. Προφανώς, ο ποιητής επιδιώκει να ανεβάσει στα ύψη την εξουσία της Σελήνης, αφού την παρουσιάζει να προστατεύει τους χώρους, που ήταν στη δικαιοδοσία της Εκάτης, και από πάνω να κυβερνάει και την ίδια την τρίμορφη Εκάτη που υπήρξε μεγάλη θεά, «ανεξάρτητη από τις θεότητες του Ολύμπου»[7]. Κλείνοντας, θεωρούμε ότι είναι πιθανό να χρησιμοποίησε, από μετρική ανάγκη, ο ποιητής τη φρ. *τρισσῶν δ' Ἑκατῶν* αντί για τη φρ. *τριμόρφου δ' Ἑκάτης*.

Επομένως, υιοθετώντας τη γρ. *τριόδων* και αποκαθιστώντας την παραδομένη φρ. *τρισσων δ' εκατῶν*, προτείνουμε να γραφτεί ο στ. 27 ως εξής:

καὶ τριόδων μεδέεις, *τρισσῶι δ' Ἑκατῶν* τε ἀνάσσεις·

---

1. Τρισσαὶ δεκάδες=> αἱ τρεῖς δεκάδες => αἱ τριακάδες. Στον Ησίοδο, *Ἔργ. κ. Ἡμ.* 766, *τριηκὰς* ονομάζεται η τριακοστή ημέρα του μηνός.

2. Βλ. W. Burkert, *Αρχαία ελληνική θρησκεία* (Νικ. Π. Μπεζαντάκος - Αφρ. Αβαγιανού), Αθήνα 1993, 404 και 407 (σημ. 38) και E. Rohde, *Psyche*, I., Darmstadt 1961 (=Freiburg i. B., Leipzig und Tübingen ²1898) 233 - 234.

3. Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 325ᵃ.

4. Ό.π.: «man lese τρισσῶν δ' Ἑκατῶν!»

5. Ό.π.

6. Βλ. Chr. - Aug. Lobeck, *Aglaophamus*, I., Darmstadt 1961 (=Regimontii Prussorum 1829) 543· W. -H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, 1. 2., Hildesheim 1965 (=Leipzig 1886 - 1890) 1890 και 1909 - 1910 (παρατίθενται εικόνες της τρίμορφης Εκάτης), καθώς και τη μονογραφία του *Über Selene und Verwandtes*, Leipzig 1890, 113 - 125· Heckenbach, «*Hekate*», RE VII² (1912) 2771· P. Grimal, *Λεξικό της ελληνικής και ρωμαϊκής μυθολογίας* (μτφρ. Β. Ἀτσαλος), Θεσ/νίκη 1991, 192· Burkert 362.

7. Grimal, ό.π.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ε.

ἐκ σέο γὰρ πάντ' ἐστὶ καὶ εἰς {αιωνε} ‹σὲ ἅ›παντα τελευτᾷ. 36

36 εισαιωνε παντα τελευτα Π ap. Miller, εις αιωνα πάντα τελευτα Π ap. Wessely: εἴς σ' αἰῶνα τελευτᾷ Miller, ἐκ σέο πάντα τελευτᾷ Meineke, Dieterich, Abel, εἰς σὲ ἅπαντα τελευτᾷ Heitsch, εἰς σὲ τὰ πάντα τελευτᾷ Wünsch, εἴς σ', αἰώνιε, πάντα τελευτᾷ dubitanter Miller, Preisendanz - Henrichs I 162, εἴς σ', αἰώνιε, πάντα (exp. τελευτᾷ) Preisendaz - Henrichs l.c., εις αιωνα τελευτα Preisendanz ap. Heitsch 192, app. cr., εις ‹σ'› αει παντα τελευτα dubitanter Heitsch, εἰς σ' ἕνα πάντα τελευτᾷ Eitrem

Από τις παραπάνω προσπάθειες[1], που έχουν γίνει για την αποκατάσταση του στ. 36, βρίσκουμε τη διόρθωση *εἰς αἰῶνα τελευτᾷ* του Preisendanz[2] ως τη μόνη ορθή. Κι αυτό, γιατί πιστεύουμε ότι το *παντα* παρεισέφρησε μετά το *αιωνα*, κατά την αντιγραφή, από τη γνωστή φράση *εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα*[3], την οποία πιθανό να είχε στον νου του ο γραφέας. Εξάλλου, η φρ. *εἰς αἰῶνα* (= αἰωνίως)[4] φαίνεται ότι είναι νοηματικά απαραίτητη στον στίχο. Επι πλέον, έχουμε τη γνώμη ότι το *καί* συνδέει τα ρήματα *ἐστί* και *τελευτᾷ* της ημιπεριόδου και όχι το *ἐκ σέο* με ένα ενδεχόμενο *εἰς σέ*, όπως εικάζουν μερικοί από τους παραπάνω φιλολόγους, ή με ένα ακόμη *ἐκ σέο*, το οποίο εικάζει ο Meineke[5]. Αν η γνώμη μας ευσταθεί, τότε ο στίχος έχει το εξής νόημα: «διότι αιωνίως υπάρχουν και πεθαίνουν τα πάντα εξαιτίας σου».

Συνεπώς, η λ. *πάντα* είναι που πρέπει να απομακρυνθεί, ώστε ο στ. 36 να αποκατασταθεί ως ακολούθως:

ἐκ σέο γὰρ πάντ' ἐστὶ καὶ εἰς *αἰῶνα* τελευτᾷ.

στ.

δεσμοὺς ἀρρήκτους, ἀλύτους, μεγάλοιο Κρόνοιο
καὶ χρύσε‹ι›ον σκῆπτρον ἑαῖς κατέχεις παλάμαισιν.
γράμματα σῷ σκήπτρῳ α‹ὐ›τό‹ς› Κρόνος ἀμφεχάραξεν, 40
δῶκε δέ σοι φορέειν, ὄφρ' ἔμπεδα πάντα μένοιεν·

40 σω Π, σῷ edd., al.: τῷ tacite Abel αὐτὸς coni. Nauck, prob. Dieterich: ἅ τοι Π. ap. Miller, Meineke, $\overset{\iota}{\alpha}$ ^{sic} Π ap. Wessely, ἅ [γε] τοι Miller, ἅγια Abel

1. Το κριτικό μας υπόμνημα στηρίζεται σε εκείνα των Abel (ό.π., 294), Heitsch (ό.π., 192) και Preisendanz - Henrichs (I., 162 και II., 254).

2. Δεν μπορέσαμε να συμβουλευτούμε την πρώτη έκδοση (1941) του 3ου τόμου του Preisendanz και γι' αυτό στηριζόμαστε στο κριτικό υπόμνημα του Heitsch.

3. Λυκούργος, *Κατὰ Λεωκράτους* 28. 106 και Ισοκράτης, *Ἑλένη* (10) 62.

4. Ιδιβλ. την επιρρ. αιτ. *τὸν αἰῶνα*: Λυκούργος, ό.π., 15. 62.

5. Ό.π., 67.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Abel γράφει σιωπηρά στον στ. 40 *τῷ* αντί για το παραδομένο *σω*. Σύμφωνα με τους στ. 38-39, το *σκῆπτρον* είναι του Κρόνου και όχι της Σελήνης και γι' αυτό δεν δικαιολογείται η κτ. αντωνυμία *σῷ*. Απεναντίας, το οριστικό άρθρο *τῷ* — είτε προέκυψε από συνειδητή διόρθωση του Abel είτε από αβλεψία του — ταιριάζει απόλυτα εδώ, δεδομένου ότι η λ. *σκῆπτρον* απαντά για πρώτη φορά στον προηγούμενο στίχο. Επομένως, η επανάληψη δικαιολογεί την παρουσία του άρθρου στον στ. 40 (= σ' αυτό το σκήπτρο). Περαιτέρω, πιστεύουμε ότι αυτό που διαβάζει ο Wessely[1] πάνω από το α, προσθέτοντας τη λ. *sic*[2], είναι το κεφαλαίο Γ, πράγμα που σημαίνει ότι ο γραφέας του πάπυρου αντέγραψε μ' αυτόν τον τρόπο (ΑΓ) τη φρ. Α ΓΕ που είδε στο πρότυπό του. Επομένως, η γρ. *ἆ γέ τοι* είναι γνήσια και συμβαίνει να ταιριάζει απόλυτα με τα συμφραζόμενα[3]. Κατά συνέπεια, παρέλκει κάθε προσθήκη και κάθε διόρθωση. Εξάλλου, είναι φανερό ότι η λ. *γράμματα*, που προσδιορίζεται από τις δύο αναφορικές προτάσεις (*ἆ γέ τοι... ἀμφεχάραξεν*, / *δῶκε δὲ...*), είναι υποκείμενο του ενν. *ἐστί*: «υπάρχουν γράμματα σ' αυτό το σκήπτρο, τα οποία βεβαίως τα εχάραξε ολόγυρα ο Κρόνος και σου τα έδωσε να τα φοράς...». Κι έτσι, ο στ. 40 αποκαθίσταται:

γράμματα τῷ σκήπτρῳ ἆ γέ τοι Κρόνος ἀμφεχάραξεν.

ζ.

σὺ δὲ χάους μεδέεις, *ἀραραχαραρα* {η} *φθισίκηρε*. 43

43 συ δε χαους μεδεεις Π, edd.: ἦ δὲ χάεος μεδέεις coni. Dilthey σὺ δὲ φάους μεδέεις Abel qui perperam verbum φάους emendationum in numerum Diltheyi putat αραραχαραρα Π edd.: ἀγανὰ γεραρὰ coni. Meineke, vacuum Miller, ηφθισικηρε Π ap. Wessely, Preisendanz: ηφθεισικηρε Π ap. Miller, Meineke, Dilthey, Abel, φθισίκηρε (η om.) Miller (in textu)

Ο Dilthey, παραθέτοντας τον ταυτόσημο σχεδόν 29ο στίχο του ύμνου στον Ἥλιο (χαῖρε, πυρὸς μεδέων, ἀραράχχαρα ἦ φθισίκηρε)[4], σημειώνει ότι

---

1. Ό.π., 200.

2. Ο Wessely έχει δηλώσει (ό.π., 190) ότι έχει θέσει ως καθήκον του να προσφέρει ένα αξιόπιστο αντίγραφο του παπυρικού κειμένου: «Unsere Arbeit hat sich insbesondere auf das Lesen des Papyrus gerichtet und sich zur Aufgabe gestellt im folgenden eine verlässliche Copie zu bieten».

3. Δεν αντιλαμβανόμαστε τον λόγο για τον οποίο ο Meineke, ό.π., δεν θεωρεί ικανοποιητική τη φρ. αυτή: «*ἄγε τοι* statt *ἆ τοι* Miller, nicht genügend».

4. Βλ. Γ.Ν. Γιαννάκης, «Parva in Litteras», *Δωδώνη* (*Φιλολογία*) 30 (2001) 218. Πβλ. και Preisendanz - Henrichs II 246.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θα έκανε λάθος κανείς, αν ήθελε, επηρεασμένος από τη λ. *πυρός*, να γράψει *φάους* στον παραπάνω στίχο του ύμνου στη Σελήνη αντί για τη λ. *χάους*. Στη συνέχεια, ο παραπάνω φιλόλογος προτείνει την εξής δυνατή — κατά τη γνώμη του — διόρθωση: *ἦ χάεος μεδέεις*[1]. Είναι προφανές ότι ο Abel[2] παρανόησε τη σκέψη αυτή του Dilthey και γι' αυτό θεώρησε τη λ. *φάους* ως διόρθωσή του, την οποία και υιοθέτησε. Τη διόρθωση όμως, την οποία προτείνει πράγματι ο φιλόλογος αυτός, τη βρίσκουμε ελκυστική, όχι όμως και αναγκαία. Εξάλλου, ο Meineke[3] χωρίζει το παραδομένο *αραραχαραρα* σε δύο λέξεις: *αραρα χαραρα*, τις οποίες δεν τις συγκαταλέγει ανάμεσα στις μαγικές, και γράφει ότι θα μπορούσε να εικάσει κανείς *ἀγανὰ γεραρὰ* αντί γι' αυτές. Η εικασία αυτή δεν έγινε αποδεκτή, γιατί είναι προφανές ότι το *αραραχαραρα* είναι μαγική λέξη. Ο ίδιος ακριβώς συνδυασμός της μαγικής αυτής λέξης με την ελληνική φράση *ἦ φθίσικηρε* απαντά άλλες δύο φορές στους μαγικούς πάπυρους[4]. Ήδη, ο Preisendanz[5] στο κριτικό του υπόμνημα στον στ. 11.29 αναφέρει ότι διπλασίασε το *χ* και αφαίρεσε το τελευταίο *ρα* της παραπάνω λέξης για χάρη του μέτρου.

Με το ίδιο σκεπτικό, διπλασιάζουμε κι εδώ το γράμμα *χ* και απομακρύνουμε το τελευταίο *ρα* από το παραδομένο *αραραχαραρα* και όχι το *η* με το οποίο προφανώς εισάγεται η εξήγηση στα ελληνικά τής συγκεκριμένης μαγικής λέξης. Την άδεια μιας τέτοιας επέμβασης τη δίνει το ότι ο παραπάνω συνδυασμός απαντά στον πάπυρο XXXVI 281 (Osloensis Un. Bibl. 1) ως εξής: *αραρχαραηφθισικηρε*[6]. Αυτό σημαίνει ότι ο αριθμός των συλλαβών *ρα* δεν πρέπει να ήταν αυστηρά καθορισμένος. Η επισήμανση αυτή αποτελεί συνάμα και απάντηση σε ενδεχόμενη αντίρρηση, ότι με τον προτεινόμενο «ακρωτηριασμό» τής μαγικής λέξης καταργείται το υφιστάμενο *παλίνδρομόν* της.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, λοιπόν, ο στ. 43 αποκαθίσταται ως ακολούθως:

οὐ δὲ χάους μεδέεις, *ἀραράχχαρα ἦ φθισίκηρε*[7].

1. Dilthey 419, σημ. 1.
2. Ό.π., 294.
3. Ό.π.
4. Βλ. *PGM* II 100 και IV 1797 - 8: Preisendanz - Henrichs I 26, 128. Για τη συνήθεια, να ερμηνεύονται στα ελληνικά ξένες λέξεις και φράσεις, βλ. Γ.Ν. Γιαννάκης, ό.π., 219.
5. Ό.π., II 246.
6. Βλ. Preisendanz - Henrichs II 172.
7. Ο Dilthey, ό.π., αναριωτιέται μήπως ανήκει στα *Ἐφέσια γράμματα* και το *ηφθεισικηρε* που ηχεί ελληνικά. Όσον αφορά τα λεγόμενα *Ἐφέσια γράμματα ἤ ἄρρητα ὀνόματα*, τα οποία τις περισσότερες φορές είναι *βάρβαρα*, βλ. K. Wessely, «Ephesia Gram-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

η.

Νύξ, Ἔρεβος, Χάος εὐρύ, σὺ γὰρ δυσάλυκτος Ἀνάγκη,
Μοῖρα δ' ἔφυς † σύ τ' ἐρινὺς βάσανος ὀλέτισι † δίκη σύ. 50

50 μοιρα δ' Π, edd.: μοῖρά τ' dubitanter Meineke, Abel συ τ' Π edd.: om. Miller ερινυς Π, edd.: ἔρινυς (sic) Miller, ἔρις dubitanter Meineke, prob. Abel ἐρινὺς... βάσανος lacuna coni. Meineke βασανος Π: βάσανός τ' Miller, dubitanter Abel ολετισι Π: ὀλέτις σύ Meineke, edd.: ὄλετίς (sic) τε Miller.

Μετά τη διόρθωση του παραδομένου *ολετισι* σε *ὀλέτις σύ*, την οποία επέφερε ο Meineke[1], η αντωνυμία *σύ* χρησιμοποιείται τρεις φορές στον ίδιο στίχο (*...ἔφυς σύ... ὀλέτις σύ, δίκη σύ*). Αυτό μάς προβλημάτισε, επειδή μια τέτοια επανάληψη δεν τη συνηθίζει ο ποιητής: αν εξαιρεθεί ο στ. 50, η αντωνυμία αυτή χρησιμοποιείται τέσσερις φορές σε ολόκληρον τον ύμνο, δηλ. στους στ. 35, 43, 49 και 51. Στο παραπάνω όμως χωρίο, όπου η νοηματική ενότητα αρχίζει από τον στ. 49, *σὺ γὰρ... Ἀνάγκη*, δεν φαίνεται αναγκαία η επανάληψη του *σύ* και στον επόμενο στίχο (50), ούτε καν μία φορά. Κατά την γνώμη μας, το πρώτο *σύ* του στ. 50 πρέπει να έχει προκύψει από οπτική επίδραση της κατάληξης του *ἔφυς*, η οποία προηγείται άμεσα: είναι πιθανό να πρόκειται για ανάστροφη διπλογραφία της συλλαβής *ΥΣ*. Πιστεύουμε, επομένως, ότι ο ποιητής έγραψε: *Μοῖρα δ' ἔφυς τ' Ἐρινύς*. Εξάλλου, η πλεοναστική χρήση του τ' δεν είναι ασυνήθιστη στο έπος[2]. Εκτός αυτού, δεν αποκλείεται στο αρχέτυπο του πάπυρου να υπήρχε *Γ'* το οποίο να φαινόταν ως *Τ'* (*Μοῖρα δ' ἔφυς γ', Ἐρινύς*). Στη συνέχεια, ο Meineke[3] θεωρεί απίστευτη τη βράχυνση της μεσαίας συλλαβής της λ. *ἐρινύς* και γι' αυτό προτείνει δύο λύσεις: α) ή να σημειωθεί χάσμα ανάμεσα στις λέξεις *ἐρινύς* και *βάσανος*, β) ή να διορθωθεί η λ. *ἐρινύς* σε *ἔρις*. Τη δεύτερη πρόταση την υιοθέτησε ο Abel[4]. Δεν πρέπει, εντούτοις, να αποκλεισθεί η πιθανότητα να εξέλαβε ο ποιητής ως βραχεία τη μεσαία συλλαβή της λ. *ἐρινύς*, δεδομένου ότι σε αρκετά χειρόγραφα των αρχαίων Ελλήνων ποιητών η λέξη αυτή παραδίδεται γραμμένη με δύο *ν* (*ἐρινννύς*)[5]. Κατά συνέπεια, δεν φαίνεται να είναι αναγκαίες οι παραπάνω προτάσεις του Meineke.

---

mata», *Zwölftes Jahresbericht über das k.k. Franz-Josef-Gymnasium in Wien*, Wien 1886, 3-38, Th. Hopfner, *Griechisch-Ägyptische Offenbarungszauber*, I, Amsterdam 1974 (Leipzig 1921) 411-506 και Brashear, ό.π., 3429-3438.

1. Ό.π., 67-68.
2. Βλ. παραπάνω, σ. 13, σημ. 3.
3. Ό.π., 68.
4. Βλ. παραπάνω σ. 18, σημ. 2.
5. Βλ. Λεξικό LSJ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Περαιτέρω, πιστεύουμε ότι ο ποιητής έγραψε *δίκησι* και όχι *δίκη σύ*, που παραδίδει ο πάπυρος. Το *σύ* αυτό πρέπει να οφείλεται σε οπτικό σφάλμα, δεδομένου ότι είναι γραμμένο κάτω από τη μισοεσφαλμένη φράση *ἔφυς σύ*[1]. Αν αυτή μας η εικασία είναι ορθή, τότε η παραδομένη λ. *ολετισι*, διορθωμένη σε *ὀλέτισσι*[2], αποτελεί μαζί με το *δίκησι* δοτική αντιχαριστική στη φρ. *ἔφυς... βάσανος*. Είναι προφανές ότι τη φρ. *ὀλέτισσι δίκησι* τη χρησιμοποίησε από μετρική ανάγκη ο ποιητής αντί για τη γενική αντικειμενική (*ὀλετίδων δικῶν*) από την οποία συνήθως συνοδεύεται η λ. *βάσανος*[3]. Κι έτσι, προτείνουμε την εξής αποκατάσταση του στ. 50:

Μοῖρα δ' ἔφυς τ' Ἐρινύς, βάσανος *ὀλέτισσι δίκησι*.

Συνολικά, τέλος, αποκαθιστούμε ως ακολούθως τα προβληματικά χωρία του παραπάνω ύμνου:

ἢ Χαρίτων τρισσῶν *τρισσῆς* μορφαῖσι χορεύεις 6
ἀστράσι κωμάζουσα· Δίκη καὶ νήματα Μοιρῶν
[...]
ἢ φοβερῶν ὀφίων χαίτην *σείεις* τε μετώποις. 11
[...]
σφιγγομένη κατὰ νῶτα *παλαμναίης* ὑπὸ δεσμοῖς· 15
[...]
καὶ τριόδων μεδέεις, τρισσῶν δ' *Ἑκατῶν* τε ἀνάσσεις· 27
[...]
ἐκ σέο γὰρ πάντ' ἐστὶ καὶ *εἰς αἰῶνα* τελευτᾷ. 36
[...]
γράμματα τῷ σκήπτρῳ, *ἃ γέ τοι* Κρόνος ἀμφεχάραξεν, 40
[...]
σὺ δὲ χάους μεδέεις, *ἀραράχχαρα* ἢ φθισίκηρε. 43
[...]
Νύξ, Ἔρεβος, Χάος εὐρύ· σὺ γὰρ δυσάλυκτος Ἀνάγκη,
Μοῖρα δ' ἔφυς τ' Ἐρινύς, βάσανος *ὀλέτισσι δίκησι*. 50

---

1. Βλ. Wessely 201.

2. Πβλ. Ἡσιόδου *Ἔργα καὶ Ἡμέραι* 741: *ὀπίσσω*. Για τη μετρική έκταση, που υφίστανται στην επική ποίηση οι λέξεις με το μετρικό σχήμα υυυx, βλ. Maas, *Greek Metre* (μτφρ. H. Lloyd - Jones), Oxford ²1966, 78.

3. Πβλ. Σοφοκλέους *Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ* 835: *τάχ' εἰς βάσανον εἶ χερῶν*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3. i. Βεργιλίου *Γεωργικά*
a) 2. 173-176

Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
magna virum: tibi res antiquae laudis et *artem*
ingredior sanctos ausus recludere fontis, 175
Ascraeumque cano Romana per oppida carmen.

174 artem P: artis Mω

artem ή *artis*: δύο γραφές, δύο δρόμοι. Η πρώτη παραδίδεται στον κώδικα Vaticanus Palatinus latinus 1631, ο οποίος γράφτηκε στα τέλη του τέταρτου ή στις αρχές του πέμπτου αι., και η άλλη στον Florentinus Mediceo - Laurentianus 39,1 του πέμπτου αι., καθώς και στους νεότερους κώδικες[1]. Οι εφτά στους δέκα εκδότες υιοθετούν τη δεύτερη γραφή (*artis*). Για παράδειγμα, οι Conington — Nettleship προτιμούν τη γραφή αυτή (*artis*) και θεωρούν την πρώτη (*artem*) ως «αναντιρρήτως κατώτερη». Μάλιστα, τη φρ. *res antiquae laudis et artis* την αποδίδουν ως εξής: «πράγματα τα οποία έχουν υπάρξει από την αρχαιότητα ως θέματα επαίνου και τέχνης», προσθέτοντας ότι η ars είναι η τέχνη της γεωργίας[2]. Και ο De Saint-Denis επιλέγει την ίδια γραφή και μεταφράζει τη φρ. *res... et artis / ingredior* ως ακολούθως: «επιχειρώ να εξυμνήσω την αρχαία τέχνη η οποία σε έχει δοξάσει»[3]. Οι Johannes - Maria Götte, επίσης, την παραπάνω φράση τη μεταφράζουν: «σου αφιερώνω αρχαίου επαίνου και τέχνης πράγματα»[4]. Περαιτέρω, ο Williams υιοθετεί τη φρ. *res... et artis* και την αποδίδει: «ένα θέμα αρχαίου εγκωμίου και τέχνης», ενώ τη φρ. *res... et artem*: «ένα θέμα και μια τέχνη αρχαίου επαίνου»[5].

Από την άλλη μεριά, ο Waszink, συζητώντας τη φρ. Nos ausi reserare του Έννιου (απ. *Ann.* VII), παραθέτει από τα *Γεωργικά* του Βεργιλίου τους στ. 2. 174-176, γράφοντας *res... et artem*. Σημειώνει μάλιστα ότι «η γραφή *artem* είναι ασφαλώς lectio difficilior», επισημαίνοντας ότι η γραφή αυτή «γίνεται κατανοητή, αν υποτεθεί ότι η φρ. *res... et artem*

---

1. Για το κείμενο και τα στοιχεία των παραπάνω κδδ. Βλ. R.A.B. Mynors, *Virgil Georgics* (κριτ. έκδ. και σχόλια), Oxford 1994: πρόκειται για την έκδοση που επιμελήθηκε ο R.G.M. Nisbet μετά το θάνατο (1989) του συγγραφέα.

2. J. Conington - H. Nettleship, *The Works of Virgil (with a Commeutary)*, vol. I. (*Eclogues and Georgics*), Hildesheim 1963 (=London ⁵1898) 242.

3. E. De Saint - Denis, *Virgile Géorgiques*, (Budé) Paris ³1963, 25.

4. J.-M. Götte, *Vergil Landleben* (*Bucolica. Georgica. Catalepton*), München ²1977, 101.

5. R.D. Williams, *Virgil the Eclogues and Georgics*, New York 1979, 164.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

υπαινίσσεται τη φρ. res atque poemata nostra του Έννιου, η οποία επίσης απαντά στο ίδιο απόσπασμα»[1]. Και ο Miles, παραθέτοντας τους στ. *Γεωρ.* 2. 173-176, προτιμά τη γρ. *artem* και μεταφράζει: «επιχειρώ να πραγματευθώ θέματα και τέχνες αρχαίας φήμης»[2]. Το ίδιο κάνει και ο Thomas στην έκδοσή του: γράφει *res... et artem* και μεταφράζει: «ξεκινώ θέμα και τέχνη μεγάλου επαίνου», σημειώνοντας ότι «ο Mediceus έχει *artis* (μια ευκολότερη γραφή), αλλά res και ars αποτελούν ζευγάρι· το θέμα και η τέχνη συντείνουν στο να ερμηνευθεί η φράση ως εξής: «η θεματική και το ύφος είναι άξια έγκωμίου»[3]. Ο Mynors, τέλος, υιοθετεί και αυτός τη γρ. *artem* και αποδίδει τη φρ. *res... et artem* ως εξής: «θέμα αρκετά δοξασμένο κατά την εποχή των αρχαίων και αρχαία και τιμημένη τέχνη της γεωργίας». Επί πλέον, επισημαίνει ότι η φρ. *antiquae laudis* «είναι κατά τα φαινόμενα γενική της ιδιότητας». Όσον αφορά τη γρ. *artis* του Mediceus και των νεότερων χφφ., έχει τη γνώμη ότι οι δύο γενικές μαζί είναι ανούσιες (flat) και ότι «το *artis* θα μπορούσε, από μια ασυναίσθητη ίσως επιθυμία για ομοιομορφία, να προκύψει από το *artem* ευκολότερα παρά το αντίθετο»[4].

Κατά τη γνώμη μας, οι δύο γραφές, *artem* και *artis*, είναι ισοδύναμες και γι' αυτό δεν είναι εύκολη η επιλογή. Σε παρόμοιες περιπτώσεις, ο φιλόλογος προστρέχει στη συνήθεια του ποιητή και στα συμφραζόμενα ή στο περιεχόμενο του ποιήματος. Όσο είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, έως τα τώρα κανείς δεν σκέφτηκε να αξιοποιήσει το γεγονός ότι οι δύο παραδομένες γραφές βρίσκονται στην κατακλείδα του εγκωμίου που έγραψε ο Βεργίλιος για την πατρίδα του, την Ιταλία. Επίσης δεν έχουμε υπόψη μας ότι κάποιος αντιλαμβάνεται εδώ το *ingredior* (= incipio)[5] με σημασία παρακειμένου. Εμείς πιστεύουμε ότι ο ποιητής δηλώνει ότι *έχει αρχίσει* να πραγματεύεται τα θέματά του, δηλαδή το *αρχαίο εγκώμιο* και την *αρχαία τέχνη*: η μία θεματική του υπάγεται στην παράδοση του αρχαίου εγκωμίου και η άλλη στην παράδοση της αρχαίας τέχνης (=της γεωργίας). Δεν απαιτείται περαιτέρω συζήτηση για την αρχαιότητα της γεωργίας, αφού την τέχνη αυτή τη γνωρίζει ο άνθρωπος από τότε που εγκατέλειψε τον νομαδικό βίο και δέθηκε με τη μητέρα - γη. Όσον αφορά το εγκώμιο το οποίο έχει γράψει για την πατρίδα του ο ποιητής, αυτό έχει όντως αρχαίες καταβολές: ο Σοφοκλής και ο Πλά-

1. J.H. Waszink, «The Proem of the *Annales* of Ennius», *Mnemosyne* 4.3. (1950) 225 - 226.

2. G.B. Miles, *Virgil's Georgics (A New Interpretation)*, California 1980, 129.

3. R.F. Thomas, *Georgics*, I., Cambridge 1988, 56, 190.

4. Βλ. Mynors, ό.π., 125.

5. Βλ. H. Hagen, *Scholia Bernensia ad Vergili Bucolica atque Georgica*, Hildesheim 1967 (=Leipzig 1867) 231.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τωνας, για παράδειγμα, έχουν γράψει εγκώμια, ο πρώτος για την Αττική[1] και ο δεύτερος για την Ατλαντίδα[2] και για τη χώρα[3]. Εξάλλου, έχει δίκιο ο Mynors, όταν γράφει ότι η φρ. *antiquae laudis* είναι κατά τα φαινόμενα[4] γενική της ιδιότητας. Πράγματι, η φράση αυτή έχει τα εξωτερικά χαρακτηριστικά μιας τέτοιας γενικής. Εμείς, εντούτοις, αντιλαμβανόμαστε τις γενικές *antiquae laudis* και (antiquae) *artis* ως επεξηγηματικές (explicativos) ή παραθετικές (appositivos)[5].

Συνεπώς, το νόημα της φρ. *tibi res antiquae laudis et* (antiquae) *artis / ingredior* πρέπει να είναι το εξής: «για σένα έχω αρχίσει να πραγματεύομαι τα θέματά μου που είναι το αρχαίο εγκώμιο και η αρχαία τέχνη (= η γεωργία)».

b) 2. 467 - 471

at secura quies et nescia fallere vita,
dives opum variarum, at latis otia fundis,
speluncae vivique lacus, *at* frigida tempe
mugitusque boum mollesque sub arbore somni
non absunt. [...].

469 at Pω, ad R: et Mcγ

Με το *at* του στ. 467 εκφράζεται ισχυρή αντίθεση προς όσα διατυπώνονται στις υποθετικοαρνητικές προτάσεις που προηγούνται[6]. Η επανάληψη όμως της αντίθεσης αυτής (*at*) και στον επόμενο στίχο πρέπει να οφείλεται[7] στο ρητορικό ύφος της μικρής ενότητας (*Γεωρ.* 2. 458-474) στην οποία ανήκει το παραπάνω χωρίο και στην οποία ο ποιητής απαριθμεί τα αγαθά των αστών (bona urbana) και τα αγαθά των αγροτών (bona agricolarum). Κατά τη γνώμη μας, η ίδια αυτή ρητορικότητα επιβάλλει και την επανάληψη του ζεύγους *at - et* του στ. 467 και στους στ. 468 - 469. Συνεπώς, πρέπει το *et* (στ. 469) να είναι η γνήσια γραφή. Εξάλλου, ο Mynors, μολον-

1. Σοφ. *Ο.Κ.* 668 - 719, βλ. και Williams, ό.π., 163 και Thomas, ό.π., 180.
2. Πλάτ. *Κριτίας* 114^{e} - 117^{b}.
3. Πλάτ. *Μενέξενος* 237^{d} - 238^{b}.
4. Βλ. Mynors, ό.π., seemingly genitive of quality.
5. Όσον αφορά τη γρ. artis, την υιοθετούμε και στο πρόσφατα εκδομένο βιβλίο μας, βλ. Γ.Ν. Γιαννάκης, *Απάνθισμα από τα Γεωργικά του Βεργιλίου*, (Παπαδήμας) Αθήνα 2004, 120.
6. Πβλ. Βεργ. *Αιν.* 4. 405 - 406.
7. Ο Thomas (ό.π., 247) γράφει ότι «η επανάληψη αυτή δίνει την εντύπωση ενός καταλόγου».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ότι προτιμά το *at*, γράφει ότι «το *et* έχει μεγάλη αξιοπιστία», επισημαίνοντας συνάμα ότι «είναι κάπως παραπάνω από πιθανό να είναι αυτό (το *et*) αποτέλεσμα επέμβασης κάποιου γραφέα ή αναγνώστη»[1]. Εμείς, εντούτοις, πιστεύουμε ότι η γρ. *at* προέκυψε από σφάλμα του γραφέα ο οποίος επηρεάστηκε οπτικά από τον προηγούμενο στίχο. Επί πλέον, από τους εκδότες, που προτιμούν τη μια ή την άλλη γραφή, οι περισσότεροι δεν δικαιολογούν την προτίμησή τους, ίσως επειδή θεωρούν ότι πρόκειται για κάτι ασήμαντο, σε πείσμα της γνωστής ρήσης nihil parvi in litteris.

3. ii. Γιουβενάλη *Σάτιρες* 16. 13 - 19[2]

Bardaicus iudex datur haec punire volenti
calceus et grandes magna ad subsellia surae
legibus antiquis castrorum et more Camilli
servato, miles ne vallum litiget extra
et procul a signis. 'iustissima centurionum
cognitio est' inquis 'de milite, nec mihi derit
ultio, si iustae defertur causa querelae.'

18 cognitio est inquis (*vel* inquit) *vel* cognitio sed enim *coni. Housman* cognitio est igitur *codd.*, cognitio esto igitur *Doederlein*, cognitio exigitur *olim voluit Bücheler, probavit Ferguson*, cognitio est; agitur *coni. Kilpatrick*, cognitio est: igitur de milite nec mihi derit *sic dist. Weidner*

Το παραδομένο σε όλα τα χφφ. *igitur* (στ. 18) ενόχλησε μερικούς φιλολόγους, οι οποίοι το θεώρησαν πρωϊόν παραφθοράς και προέβησαν στις παραπάνω εικασίες. Εντούτοις, όσο γνωρίζουμε, δεν έχει διατυπωθεί αιτιολογημένη αντίρρηση γι' αυτή τη γραφή, αν εξαιρέσει κανείς κάποιους χαρακτηρισμούς: ο Housman, για παράδειγμα, θεωρεί το *igitur* «αξιοθρήνητο»[3] και ο Kilpatrick σημειώνει ότι η φρ. *cognitio est igitur* «σχεδόν δεν δίνει νόημα»[4].

Συμφωνώντας με τον Courtney[5], θα προσπαθήσουμε να υποστηρίξουμε την αυθεντικότητα της παραδομένης γραφής. Μολονότι δεν φαίνεται να ενό-

1. Βλ. Mynors, ό.π., 165.

2. Για το κείμενο και το κριτικό υπόμνημα του χωρίου βλ. Iac. Willis, *D. Iunii Iuvenalis saturae sedecim*, Stuttgart 1997, 211.

3. A.E. Housman, «A French Study of Juvenal», *Classical Review* (=*CR*) 46 (1932) 132.

4. R.S. Kilpatrick, «Two Notes on the Text of Juvenal: *Sat.* 12. 32 and 16. 18», *Classical Philology* (=*CPh*) 66 (1971) 115.

5. E. Courtney, *A Commentary on the Satires of Juvenal*, London 1980, 616.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χλησε κανέναν το γεγονός ότι το *igitur* βρίσκεται στην πέμπτη θέση της πρότασης *iustissima...de milite*, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ο ποιητής θα ήθελε ενδεχομένως να τοποθετήσει την επίμαχη λέξη στη δεύτερη θέση, κατά τη συνήθειά του[1], αλλά η μετρική αναγκαιότητα δεν αφήνει άλλα περιθώρια. Θα μπορούσε βέβαια να υποστηρίξει κανείς ότι έπαιξε κάποιον ρόλο και το ρητορικό ύφος του ποιητικού λόγου του Γιουβενάλη[2], δεδομένου ότι στον Κικέρωνα απαντά επίσης στην πέμπτη θέση της πρότασης[3] και στον Πλαύτο βρίσκεται στην έκτη[4].

Από την άλλη μεριά, ενδέχεται να ενόχλησε τους φιλολόγους το ότι στον λόγο τού υποτιθέμενου ομιλητή δεν υπάρχουν σκέψεις - επιχειρήματα που να δικαιολογούν την εξαγωγή του συμπεράσματος. Όμως το συμπέρασμα αυτό, σε πείσμα όσων επισημαίνει με σατιρικόν τρόπο πρωτύτερα (στ. 13-14) ο ποιητής, διατυπώνεται από έναν — κατά τα φαινόμενα — αφελή πολίτη. Ο πολίτης αυτός πρέπει να είναι το πρόσωπο, που στους 9-12 παρουσιάζεται να ξυλοκοπιέται αλύπητα από στρατιωτικό και να μην τολμάει να δείξει στον πολιτικό δικαστή τα βγαλμένα του δόντια, το μαυρομελανιασμένο του πρόσωπο, καθώς και το βγαλμένο του μάτι. Και πρέπει επίσης ο ίδιος αυτός πολίτης να ανήκει στους λίγους ανθρώπους της εποχής του Γιουβενάλη, οι οποίοι είχαν εμπιστοσύνη στη στρατιωτική δικαιοσύνη. Κι αυτό, γιατί ο σύγχρονος του ποιητή ιστορικός Τάκιτος περιγράφει την απόδοση δικαιοσύνης από τους στρατιωτικούς ως εξής: «Οι περισσότεροι άνθρωποι πίστευαν ότι οι στρατιωτικοί δεν διέθεταν λεπτούς δικαστικούς τρόπους, αφού οι στρατιωτικές δικαστικές αποφάσεις ήταν πρόχειρες, κάπως ωμές και παίρνονταν με συνοπτικές διαδικασίες»[5].

Εντούτοις, ο ξυλοδαρμένος αυτός πολίτης έχει την αφέλεια να εμπιστεύεται το στρατιωτικό δικαστήριο των εκατόνταρχων, το οποίο συγκροτείται από κάποιον *Αρδιαίο δικαστή* (*Bardaicus calceus datur iudex*) και από κάποιους εύσωμους αξιωματικούς (*grandes surae*). Κι έτσι καταλήγει στο συμπέρασμα (*igitur*) ότι το πιο δίκαιο είναι να αναλάβει την υπόθεσή του

---

1. M. Dubrocard, *Juvenal - Satires* (*index verborum*), Hildesheim 1976, 96: στις δώδεκα από τις είκοσι μία περιπτώσεις, το *igitur* κατέχει τη δεύτερη θέση στην πρόταση.

2. Βλ. Γ.Ν. Γιαννάκης, *Εισαγωγή στην ποιητική ρωμαϊκή σάτιρα*, (Δαρδανός) Αθήνα 2002, 194.

3. Κικ. *Tusc.* 1. 34. 82: ne in animo quidem igitur sensus remanet.

4. Πλαύτ. *Epidicus* 3. 4a. 25: quid tibi negotist meae domi igitur?

5. Τάκ. *De vita Juli Agricolae* 9. 2: credunt plerique militaribus ingeniis subtilitatem deesse, quia castrensis iurisdictio secura et obtusior ac plura manu agens... Βλ. και P. Garnsey, *Social Status and Legal Privilege*, 1970, 248 σημ. 2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

το στρατιωτικό αυτό δικαστήριο, αφού ο δράστης είναι στρατιωτικός, και πιστεύει μάλιστα ο δυστυχής ότι θα πάρει ικανοποίηση, όταν αυτό παραλάβει τη δίκαια μήνυσή του.

Έχουμε, συνεπώς, τη γνώμη ότι η παραδομένη φράση *iustissima centurionum / cognitio est igitur de milite* και νόημα έχει και ποιητική είναι. Επί πλέον θα είχαμε να προσθέσουμε ότι, από τις εικασίες του Housman, το *inquis*, που υιοθετεί ο Willis, απαντά μόνο μία φορά[1] στον Γιουβενάλη και μάλιστα χωρίς την απόλυτη συμφωνία των χφφ[2]. Εξάλλου, με το *exigitur* του Bücheler εισάγεται στο λεξιλόγιο του Γιουβενάλη ένας ρηματικός τύπος που δεν είναι βέβαιο ότι τον χρησιμοποίησε ο ποιητής αυτός, αφού δεν απαντά πουθενά στο έργο του[3].

Zusammenfassung

1. *A.P.* 7. 374: Diskussion über die Lesart (lectio) κατ' Ἀργαίην ἅλα πόντον der Handschrift P.
2. *PGM* II, 20e Hymne: Diskussion über einige Stellen der Hymne und Wiederherstellung des Textes.
3. i. Verg. *Geor.* 2. 174, 469 : a) Diskussion über die Lesart (lectio) *artis* der Handschriften Mω und b) Diskussion über Lesart (lectio) *et* der Handschriften Mcγ.

   ii. Juv. *Sat.* 16. 18: Dokumentation über die Echtheit der Lesart (lectio) *cognitio est igitur*, die alle Handschriften des Textes überliefern.

1. Βλ. Dubrocard 103.
2. Βλ. Willis 110 (Juv. *Sat.* 8. 44: κείμενο και κριτικό υπόμνημα).
3. Βλ. Dubrocard 68. Εντούτοις, το exigitur το υιοθέτησε ο J. Ferguson, ***Juvenal: The Satires***, New York 1979, 106, 324.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ